

האם יש להתרות על העבירה המדויקת

רה"י הרב משה אדלר

חיוב ההתראה לעונשין בהלכה ובחוק הכללי

על פי התורה אי אפשר לבית דין להעניש את החוטא בעונש מיתה או מלקות אלא אם כן התבצעה התראה על ידי עדים כהלכה. כך כותב הרמב"ם (סנהדרין פ"ב ה"א-ה"ב):

כיצד דנין דניני נפשות, כשיבואו עדים לבית דין ואומרים ראינו פלוני זה שעבר עבירה פלונית, אומרין להן מכירין אתם אותו? **התרייתם בו?**...

אחד תלמיד חכם ואחד עם הארץ צריך התראה, שלא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד שמא שוגג היה. **וכיצד מתרין בו? אומרין לו פרוש או אל תעשה שזו עבירה היא, וחייב אתה עליה מיתת בית דין או מלקות**, אם פירש פטור, וכן אם שתק או הרכין בראשו פטור ואפילו אמר יודע אני - פטור, עד שיתיר עצמו למיתה ויאמר על מנת כן אני עושה ואח"כ יהרג, וצריך שיעבור ויעשה תיכף להתראה בתוך כדי דיבור, אבל אחר כדי דבור צריך התראה אחרת...

ובפרק ט"ז ה"ד: "אין אדם לוקה אלא בעדים **והתראה**".

הלכה זו ייחודית לדין תורה. בחוק הכללי התקבל הכלל של אריסטו¹ ש"אי ידיעת החוק אינה פוטרת"². גם על פי ההלכה, גויים אינם זקוקים להתראה כדי לקבל את עונשם. כך אומרת הגמרא במכות (ט' ע"ב): "מכאן שבן נח נהרג, **שהיה לו ללמוד ולא למד**", וכך פוסק הרמב"ם (מלכים פ"י ה"א):

בן נח ששגג באחת ממצותיו פטור... במה דברים אמורים בשגג באחת ממצות ועבר בלא כוונה, כגון שבעל אשת חבירו ודמה שהיא אשתו או פנויה, אבל אם ידע שהוא אשת חבירו ולא ידע שהיא אסורה עליו, אלא עלה על לבו שדבר זה מותר

מילות מפתח: התראה, להתרות, ממוקדת, מדויקת, הלכה, חוק, עונש, מיתה, מלקות, מנחת חינוך, חכמי צרפת, אשכנז, רמב"ם, שוגג, מזיד, מורד, תוכחה.

¹ אריסטו קובע כי תירוצים מן הסוג של אי ידיעת כללים, אינם תירוצים הפוטרים מאחריות (ולא ידעתי שאסור לגנוב" – אי ידיעה שאיננה פוטרת מאחריות). לעומת זאת, תירוצים מן הסוג הפרטי – דהיינו תירוצים המשקפים אי ידיעה של פרטים עובדתיים – אכן פוטרים מאחריות (ולא ידעתי שהארנק איננו שלי" – אם זה נכון, הרי זה פוטר מאחריות). גישתו של אריסטו קרובה לגישה המקובלת במשפט והמתמזה באמרה: "אי ידיעת החוק איננה פוטרת מעונש". ראה אלעזר וינריב, בעיות בפילוסופיה של המוסר, האוניברסיטה הפתוחה, כרך ב, מהדורה שנייה, רעננה 2008, עמ' 291.

² לעניין האחריות הפלילית אין נפקא מינה אם האדם דימה שמעשהו אינו אסור, עקב טעות בדבר קיומו של איסור פלילי או בדבר הבנתו את האיסור, זולת אם הטעות הייתה בלתי נמנעת באורח סביר. חוק העונשין סעיף 34 י"ט.

לו, וכן אם הרג והוא לא ידע שאסור להרוג, הרי זה קרוב למזיד ונהרג, ולא תחשב
 זו להם שגגה מפני שהיה לו ללמוד ולא למד.

הרמב"ם אינו מזכיר בהלכה את הצורך להתרות בגוי לפני ביצוע עונש. יתר על כן מוכח
 מדבריו שאין צורך בהתראה, שהרי אם ידע שחטא אך חשב שמותר לו - חייב מיתה, כל
 שכן שחייב מיתה כאשר ידע שדבר זה אסור לו אלא שחסרה התראה.
 הרמב"ם מסיים את דבריו בכלל שהתקבל בחוק הכללי "שהיה לו ללמוד ולא למד",
 המקביל ל"אי ידיעת החוק אינה פוטרת".

יש מהאחרונים המסביר שהטעם שחמור דינו של בן נח לידון כמזיד על שהיה לו ללמוד
 ולא למד, אינו דבר עקרוני (אי ידיעת החוק אינה פוטרת) אלא עניין טכני "לפי שמצוותיו
 מועטות" וראוי היה שידע אותם.³

מקור חיוב ההתראה

חיוב ההתראה לפני קבלת עונש מיתה או מלקות אינו מפורש בתורה.
 לא מצאנו חיוב התראה בספרות הקדומה.⁴ לא נמצא חיוב התראה במדרשים וסיפורים
 קדומים הנמצאים בספרות חז"ל.⁵ כך לא מצאנו התראה במעשה עבדו של ינאי המלך,⁶

³ הרב יהודה ליב גרויברט, חבלים בנעימים סוגיה ד'.

⁴ עד כמה שיכולתי לבדוק אין איזכור בצורך להתראה לחיוב עונש בכתבי פילון, בכתבי יוסף בן
 מתתיהו, בספרים החיצוניים או במגילות קומראן. ראה אהרן שמש, "עדות, תוכחה והתראה; עיון
 משווה בהלכת כת מדבר יהודה והלכת חז"ל", תרביץ סו תשנ"ז, עמ' 149-168. לדבריו ההתראה בכתבי
 אנשי כת יהודה אינה מדין העונשין אלא מדין קיום מצוות התוכחה, והיא חייבת להתבצע ביום
 שנעברה העבירה, אך לא קשורה לרגע ביצוע העבירה דווקא.
 המקור הקדום ביותר לצורך בהתראה היא במשנה הקדומה בסנהדרין פ"ה מ"א: "היו בודקין אותן
 בשבע חקירות באיזה שבוע באיזו שנה באיזה חדש בכמה בחדש באיזה יום באיזו שעה באיזה מקום...
 מכירין אתם אותו, התריתם בו". בהמשך המשנה מובאים דברי ריב"ז כ"בן זכאי" (מעשה ובדק בן
 זכאי בעוקצי התאנים), וכדברי הרב שריא גאון באיגרתו (כא): "ואסקינן אלא תלמיד היושב לפני
 רבו הוה, ואמר מלתא ואסתבר טעמיה לרביה, וקבעיה בשמיה. דאלמא מן ההוא זמן דהלל ושמאי
 דתנו רבנן מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנים תנייה רבי הכי במתניתין". גם בהתראה המובאת
 במשנה נחלקו הראשונים בסנהדרין מ"א ע"א אם התראה זו היא חלק מהעדות או חלק מהדרישות.
 ראה חידושי הר"ן שם, יד רמ"ה, מאירי ורמב"ם בפירוש המשניות. כלל לא ברור ששאלת "התרתם
 בו" קשורה לעונש.

⁵ ישראל צבי גילת, "ההענשה לפי דיני תורה - חידה והצעת פשרה", שערי משפט ט (תשע"ח) עמ' 264-
 223; אורי דסברג, "התראה - מקור הדין וטעמו", תחומין יב (תשנ"א) עמ' 307-326.

⁶ בבלי סנהדרין י"ט ע"א: דעבדיה דינאי מלכא קטל נפשא, אמר להו שמעון בן שטח לחכמים: תנו
 עיניכם בו, ונדוננו. שלחו ליה: עבדך קטל נפשא. שדריה להו. שלחו ליה: תא אנת נמי להכא, והועד
 בבעלי, אמרה תורה: יבא בעל השור ויעמוד על שורו. אתא ויתיב. אמר ליה שמעון בן שטח: ינאי
 המלך! עמי על רגליך ויעידו בך. ולא לפנינו אתה עומד, אלא לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד".
 על פי המחקר אלכסנדר ינאי חי בשנים 127-76 לפני הספירה.

בהריגת שמונים המכשפות על ידי רבי שמעון בן שטח⁷ או במעשה שנכנס רבי שמעון בן שטח וראה אדם הרוג וחברו מחזיק סייף נוטף דם בידו⁸ ולא דנו אותו למיתה בגלל שאין כאן עדות אלא אומד, אך לא דנו כלל בצורך בהתראה⁹.

גם בפשט התני"ך לא מצינו עונש התלוי בהתראה. התורה (דברים כב, כג-כז) מחלקת בין נערה שנאנסה בעיר לבין זו שנאנסה בשדה, שהרי "כִּי בַשָּׂדֶה מְצָאָהּ, צִעֲקָה הַנְּעָרָה הַמְאָרְשָׁה וְאִין מוֹשִׁיעַ לָהּ". עונש האונס הוא מיתה, אך אם הייתה התראה נצרכת לביצוע העונש, הרי היה מושיע לה, וממילא לעולם לא יתבצע למעשה דין התורה¹⁰: - כך לא מצאנו בפשט הפסוקים התראה בעובדי העגל¹¹ בעכו, במגדף¹² או במקושש¹³.

בספרות חז"ל מובאים מדרשים רבים של תנאים ואמוראים לחיוב ההתראה, אולם אף לא אחד מהם מהווה ראייה חותכת.

⁷ ירושלמי חגיגה פ"ב ה"ב; רש"י, סנהדרין מ"ד ע"ב ד"ה 'דבעיא מכסא'. על פי בבלי סנהדרין מ"ו ע"א משמע שמעשה זה נעשה כהוראת שעה.

⁸ תוספתא סנהדרין ח, ג: "כיצד. אמר שלא יאמרו ראינוהו שרץ אחר חבירו וסייף בידו נכנס מפניו לחנות ונכנס אחריו לחנות ונכנסו אחריו ומצאנוהו הרוג והסייף ביד הרוצח ומנטף דם, שמא תאמרו אם לאו מי הרגו? אמר שמעון בן שטח אראה בנחמה אם לא ראיתי אחד שרץ אחר חבירו והסייף בידו נכנס מפניו לחורבה נכנס אחריו ונכנסתי אחריו ומצאתיו הרוג והסייף ביד הרוצח ומנטף דם ואמרתי לו רשע מי הרגו לזה? אראה בנחמה אם לא אראנו אני ואתה הרגנוהו, אבל מה אעשה לך שאין דינך מסור בידי שהרי אמרה תורה על פי שנים עדים או על פי שלשה עדים יומת המת אלא היודע מחשבות הוא יפרע מאותו האיש לא זו משם עד שהכישו נחש ומת". סיפור זה מופיע בבבלי ובירושלמי בכמה מקומות.

⁹ אמנם בחידושי הריטב"א שבועות ל"ד ע"א: "ואם תאמר ואפילו היו שם עדים שראוהו היאך יהא נידון במיתת בית דין דהא בעי התראה? וי"ל דרבי שמעון בן שטח מתרה והולך ורץ אחריו היה, אי נמי חבר היה וסבירא ליה לרבי שמעון בן שטח כרבי יוסי דאמר חבר אינו צריך התראה". וכ"כ הרמב"ן והרשב"א והתוספות שם, אך צ"ע שקשה להולמו בסיפור.

¹⁰ רמב"ן לדברים (כב, כג) מסביר שהיו עדים מרחוק, אך אין זה הפשט. ראה גם דסברג הערה 33.

¹¹ עיין רמב"ן לשמות (לב, כז): "היו עובדי העגל רבים ולא יוכלו להביאם לבית דין... והנה זה הוראת שעה לקדש השם, שלא היתה בהם התראה, כי מי התרה בהם?". ראה מנחם אלון, המשפט העברי, א, עמ' 424-425. כמובן עצם אמירת הראשונים השונים שמדובר בכל המקרים בהוראת שעה מהווה הודאה שחסרה התראה על פי ההלכה.

¹² ויקרא כד, י-יד. ובסנהדרין ע"ח ע"ב מסבירים שלרבנן מגדף הוראת שעה הייתה, שמשם כלל לא ידע שעונשה במיתה. ומכל מקום למדנו שלא היה כאן התראה, שלא ידעו את עונש המגדף, ובכל זאת הרגוהו, וכדברי היד רמ"ה שם "אמרי לך מגדף הוראת שעה היתה ולא עשו אלא מפני כבודו של שם, תדע שהרי עדיין לא היה עליו חיוב מיתה ולא התרו בו למיתה והרגוהו!".

¹³ ראה מרגליות הים, סנהדרין ח' ע"א אות ח, המעיר שעונשם לא מדין בי"ד רגיל אלא דין מיוחד בבי"ד של משה.

הסוגיה המרכזית בתלמוד הבבלי למקור חיוב ההתראה נמצאת במסכת סנהדרין (מ' ע"ב-מ"א ע"א):

אמר עולא: מניין להתראה מן התורה?¹⁴ שנאמר ואיש אשר יקח את אחתו בת אביו או בת אמו וראה את ערותה, אטו בראה תליא מילתא? אלא עד שיראוהו טעמו של דבר, אם אינו ענין לכרת¹⁵ תנהו ענין למלקות.
דבי חזקיה תנא: וכי יזד איש על רעהו להרגו בערמה-שהתרו בו, ועדיין הוא מזיד.
דבי רבי ישמעאל תנא: המוצאים אתו מקשש עצים-שהתרו בו ועדיין הוא מקושש.
דבי רבי תנא: על דבר אשר ענה - על עסקי דיבור¹⁶.

עולא מדייק משימוש התורה בפועל 'ראה' ('ראה את ערותה'). כוונת התורה בעליל היא על מעשה גילוי הערוה ולא על עצם הראיה, אך השימוש ב'ראה' מלמדנו שהכוונה עד 'שיראו טעמו של דבר', כלומר יתרו בו. זאת ועוד עולא לומד שפסוק זה מלמדנו צורך חיוב התראה לא רק בעונש מיתה או כרת, אלא גם לקבלת עונש מלקות.
דבי חזקיה מדייקים מחיוב התורה לקחת את הכהן שרצח במזיד אפילו תוך כי עבודתו על המזבח כדי לדונו. רש"י בפרושו הראשון מסביר את הלימוד מדיוק המילה 'המזיד', שהרי כיצד אנו יודעים מה שבליבו? "אלא שהתרו בו ועדיין הוא מזיד". בפירוש נוסף מסביר רש"י את הדיוק מלשון ההווה "ואם הזיד [בעבר] לא נאמר, אלא וכי יזיד, משמע תמיד הוא בזדונו".
יש המסבירים שדבי רבי ישמעאל מדייקים מלשון ההווה 'מקושש'. הרי מדובר במעשה שנעשה בעבר, והיה צריך להיות כתוב 'שקישש עצים'. מכאן שראוהו והתרו בו ועדיין המשיך לקושש¹⁷. ויש המסבירים הדיוק מכפל אמירת התורה "האיש המקושש עצים"¹⁸.

¹⁴ עיין בתוספות ד"ה 'מניין להתראה מן התורה' המסביר ששאלת הגמרא רק בחבר שידוע את ההלכות, ולדברי רבי יוסי בר יהודה (להלן) היה מקום לומר שאינו צריך התראה, ולכן הובאה גזירת הכתוב. **משמע שחיוב התראה באדם רגיל מסברה היא.**

¹⁵ רש"י במקום: "האי קרא גבי כרת כתיב, ואם אינו ענין לחיוב כרת דהא דין שמים הוא ולא בעי התראה – דקמי שמיא גליא אם שוגג הוא או מזיד".

¹⁶ סדר הבאת הדרשות בבבלי אינו על פי הסדר הרגיל הכרונולוגי, כברוב סוגיות הש"ס. עולא תלמידו של רבי יוחנן הוא אמורא בדור השלישי. חזקיה הוא רבו של רבי יוחנן ותלמידו של רבי חייא. אמנם דבי חזקיה מסתבר שפעלו גם בתקופת עולא. רבי ישמעאל בן אלישא הוא תנא, חברו של רבי עקיבא, ורבי כידוע סוף תקופת התנאים ואחינו של רבי חייא.

¹⁷ רש"י במקום.

¹⁸ ספרי במדבר פרשת שלח פיסקא קיג: "ויקריבו אותו המוצאים אותו מקושש עצים. עוד למה נאמר: והלא כבר נאמר וימצאו איש ומה ת"ל ויקריבו אותו המוצאים אותו מגיד שהתרו בו", וכן בתורת החיים במקום.

מבית מדרשו של רבי למדו מחיוב התורה להרוג את הנערה המאורסה שזינתה ואת בועלה. אומרת התורה (דברים כב, כג-כד):

כִּי יִהְיֶה נֶעֱרַב בְּתוּלָהּ מֵאֲרָשָׁה לְאִישׁ וּמִצָּאָהּ אִישׁ בְּעִיר וְשָׁכַב עִמָּהּ. וְהוֹצֵאתֶם אֶת שְׂנֵיהֶם אֶל שַׁעַר הָעִיר הַהוּא וְסָקַלְתֶּם אֹתָם בְּאֲבָנִים וּמָתוּ. אֶת הַנֶּעֱרַב עַל דְּבַר אֲשֶׁר לֹא צָעֲקָה בְּעִיר וְאֶת הָאִישׁ עַל דְּבַר אֲשֶׁר עָנָה אֶת אִשְׁתּוֹ רָעָהוּ וּבְעֶרְתָּ הָרַע מִקֶּרְבְּךָ.

ראוי היה לכתוב "על אשר ענה" ללא תוספת 'דבר'. הייתור מלמדנו שהיו כאן 'דברים', כלומר התראה של עדים. דרשה כעין זו מובאת במקומות רבים בגמרא¹⁹. בעל תורה תמימה (שם הערה קעט) מסביר את דרשת דבי רבי בכך שכל הפסוק מיותר:

דהלשון "על דבר אשר לא צעקה" אצטריך לגופיה להורות טעם עונשה, אבל הלשון "על דבר אשר ענה" הוא מיותר כלל, דפשיטא הוא דהיינו טעמיה, ולכן דריש על דבר מלשון דבור, והיינו שצריך לזה עוד דבור והוא התראת עדים. וכבר הראינו לדעת כמה פעמים שרגילים חז"ל לדרוש לשון דבר מענין דבור...

הבבלי על אתר עושה צריכותא בין עולא לדבי חזקיה:

וצריכא, דאי כתב רחמנא אחתו הוה אמינא: חייבי מלקות - אין, חייבי מיתות - לא, כתב רחמנא כי יזד.

ואי כתב רחמנא וכי יזד הוה אמינא: הני מילי - סייף דקיל, אבל סקילה דחמורה - אימא לא, צריכא.

הסוגיה הירושלמית (סנהדרין פ"ה ה"א) מביאה מקורות אחרים לחיוב ההתראה לעונשין:

תני ר' שמעון בן יוחי אומר על פי שנים עדים יומת המת. המת מת? אלא להודיעו באי זו מיתה מת.

¹⁹ בבלי ברכות כ"ד ע"ב: "ואם פסק [מלקרוא קריאת שמע במבואות המטונפים] מה שכרו? אמר רבי אבהו עליו הכתוב אומר: ובדבר הזה תאריכו ימים", דבר מלשון דיבור; בבלי שבת נ"ח ע"ב: "אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מנין למשמיע קול בכלי מתכות שהוא טמא - שנאמר כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש אפילו דיבור יבא באש"; בבלי יומא ה' ע"ב: "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: מניין שאף מקרא פרשה מעכב: תלמוד לומר: ויאמר משה אל העדה זה הדבר אשר צוה ה' - אפילו דיבור מעכב"; בבלי בבא מציעא ע"ה ע"ב: "תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר: מנין לנושה בחבירו מנה, ואינו רגיל להקדים לו שלום שאסור להקדים לו שלום - תלמוד לומר נשך כל דבר אשר ישך - אפילו דיבור אסור"; בבלי שבועות מ"ט ע"א: "והשביעית משמטת כו'. מנה"מ? אמר רב גידל אמר רב, דאמר קרא: וזה דבר השמטה, ואפילו דיבור משמטת" ועוד. ראה הערת תורה תמימה לדברים פרק כב הערה קעט, מרגליות הים סנהדרין מ"א ע"א אות ב'.

תני ר' יודה בי ר' אלעאי אומר וכי יזיד איש על רעהו להורגו בערמה, שיערימוהו באיזו מיתה מת.

רשב"י מדייק את לשון "יומת המת": "מת" משמע שכבר מת, איך נצווה על "יומת"? "אלא הכי קאמר על פי שני עדים יומת - באותה מיתה שאמרו לו שימות, שמע מינא שצריך התראה" (קרבן העדה שם)²⁰.

רבי יהודה מדייק לשון 'ערמה': "וכי תעלה על דעתך שאם לא היה שם ערמה לא ימות! אלא בערמה הוא לשון חכמה, שיערימוהו ויחכמו העדים באיזה מיתה הוא ראוי למות ולא יתרו אותו במיתה אחרת" (קרבן העדה שם)²¹.

מקורות נוספים במדרשי ההלכה:

(1) מכילתא דרבי ישמעאל (משפטים, מסכתא דנזיקין פרשה ד):

מות יומת²², בהתריית עדים.

אתה אומר בהתריית עדים, או אינו אלא שלא בהתריית עדים?

ת"ל על פי שנים עדים, הא מה ת"ל מות יומת? בהתריית עדים.

דיוק המכילתא מכפל המילים "מות יומת", דהיינו מי שכבר התיר עצמו למיתה אחר ההתראה. המשך המכילתא דן בשאלה האם העדים עצמם הם אלו שצריכים להתרות בו או מספיק אחרים. מסקנת המכילתא כדברי רבי יוסי²³ שהעדות וההתראה צריכים להיעשות על ידי אותם שני עדים²⁴.

(2) מדרש התנאים לדברים (טו, כג):

רק את דמו לא תאכל מותר את ליהנות בו,

רק את דמו לא תאכל שתייה בכלל אכילה,

²⁰ ראה אונקלוס לדברים יז, ו: "יתקטל דחייב קטול". כלומר יומת המת הכוונה יומת מי שחייב מיתה, וממילא אזל דיוקו של רשב"י. כזה הפשט במקומות רבים: בראשית ב, יז: "כי ביום אכלך ממנו מות תמות", מסביר תרגום רס"ג לתורה (תפסיר) - תהיה ראוי למיתה. בראשית כ, ג: "הנך מת על האשה אשר לקחת", הכוונה הנך חייב מיתה. בראשית מח, כא: "הנה אנכי מת", הכוונה עתיד למות, ועוד רבים.

²¹ גם לימוד זה אינו פשט הפסוק. ראה תרגום אונקלוס לשמות כא, יד: "למקטליה בנכילוי". כלומר ערמה אין הכוונה ידיעה ברורה של בית הדין שהרג במוזיד כדיוקו של רבי יהודה אלא שהרגו ברמיה, שמראה עצמו שהרגו בשוגג.

²² שמות כא, יב: "מכה איש ומת מות יומת".

²³ מחלוקת רבנן ורבי יוסי מובאת במשנה בבבלי מכות ו' ע"ב.

²⁴ על פי הסבר מרכבת המשנה על המכילתא.

רק זו התריית עדים.²⁵

(3) ספרי במדבר פיסקא קיג:

ר' יצחק אומר אינו צריך, מה עבודה זרה²⁶ חמורה אינו חייב עד שיתרו בו, קל וחומר לכל מצות שבתורה.

(4) מכילתא דרבי ישמעאל (משפטים - מסכתא דנזיקין פרשה י):

והועד. מגיד שאינו חייב עד שיתרו בו.

(5) מדרש אגדה (בובר) דברים (יז, יב):

והאיש אשר יעשה בזדון. אינו חייב עד שיתרו בו.

ריבוי דרשות בסוגיה התלמודית ובמדרשי ההלכה רומז פעמים רבות שהמקור אינו מוצק וברור, וכדברי הירושלמי: "כל מילה דלא מחוורא מסמכין ליה מן אתרין סגין"²⁷, כל דבר שאינו ברור אנו סומכים אותו ממקומות רבים²⁸.

שיטת הרמב"ם: התראה כללית

²⁵ מכאן ראייה מפסוק לצורך בהתראה כדי להעניש מלקות. ראה גם שו"ת הרשב"א ד, קט: "כי באמת אין מלקות אלא בעדים והתראה"; רמב"ם סנהדרין פ"ח ה"ה. וכן הרבה ראשונים. מאידך מצוינו אחרונים המדייקים שאין צורך בהתראה למלקות. ראה אמרי בינה נדרים סימן כה. ובגיליוני הש"ס סנהדרין פ"א ע"ב: "מצוינו התראה רק בחיוב מיתה או במלקות דבמקום מיתה אבל בחיוב צער לא מצוינו הצרכת התראה".

²⁶ באחרונים הסבירו שעבודה זרה שממנה למד רבי יצחק את דבריו הכוונה לעיר הנידחת שיש בה דין התראה. זית רענן על הספרי. ובספרי דבי רב הכוונה לחוטאים בעל.

²⁷ דברי רבי יוחנן בירושלמי ברכות פ"ב ה"ג, עירובין פ"י ה"א. אמנם כוונתו שם לענין אחר, אך נשתמש בלשונו לעניינו.

²⁸ על פי החוקרים חיוב ההתראה מהפסוקים הנ"ל אינם אלא אסמכתא. שהרי ההתראה אינה נותנת מקום כמעט לשורת הדין לפעול, חסרה ההרתעה מלעבור על חוקי התורה, וקשה להניח שרוב עונשי תורה לעולם לא יתבצעו למעשה. מסתבר שאחר תקופת החורבן, רבו חוטאים בעם, ורצו חז"ל להגביל ולמתן את יכולת בית הדין לענוש, שאם לא כן רוב הציבור היה צריך לקבל מלקות או עונש מיתה. על ידי חובת ההתראה על ידי עדים פחת מאד יכולת בית הדין לענוש. יתכן גם שמדובר בייאוש מיכולת השפיטה האנושית בתחום המשפט כתוצאה מתקופת הורדוס. לאמר - אנו איננו יכולים לעמוד על כוונת האדם שבלבו אלא רק הבורא, ממילא נקבל שכר על הפרישה מהדין.

אפשר שמדובר בצורך ליישם את הכלל של "והצילו העדה". גליוני הש"ס סנהדרין ח' ע"ב; ראה דסברג עמ' 328; ר"מ איש שלום, "מאמר בענין עדים זוממין וענין התראה", בית התלמוד ה, (תרמ"ט), עמ' 259-261; פ' דייקן (דיקשטיין) ההתראה במשפט העברי, תל אביב תשל"ה; י"צ גילת, "לתוקפה של חובת ההתראה במשפט העונשין העברי", מחקרי משפט ו (תשמ"ח), עמ' 217-259; י"צ גילת, "הענשה לפי דיני תורה - חידה והצעת פשרה", שערים למשפט ט (תשע"ח), עמ' 223-265; אהרן קירשינבאום, "והצילו העדה, הסניגוריה במשפט העברי", דיני ישראל; שנתון לחקר המשפט העברי כב (תשס"ג), תל אביב, עמ' 9-48.

מלשון הרמב"ם משמע שההתראה הנצרכת היא כללית²⁹, כלומר מספיק לומר לחוטא שהמעשה שהוא עומד לעשות אסור על פי התורה. אין צורך בהתראה ספציפית. וכך לשונו (סנהדרין פ"ב ה"ב):

וכיצד מתרין בו? אומרין לו פרוש או אל תעשה שזו עבירה היא, וחייב אתה עליה מיתת בית דין או מלקות, אם פירש פטור...

ובהלכות איסורי ביאה (פ"א ה"א-ה"ב):

הבא על אחת מכל העריות האמורות בתורה במזיד חייב כרת... ויש מן העריות שהוא במיתת בית דין יתר על הכרת השוה בכולן. אותן העריות שיש בהן מיתת בית דין אם היו שם עדים והתראה ולא פירשו ממעשיהם ממיתין אותן מיתה האמורה בהן.

רוב הראשונים נוקטים לכאורה כדברי הרמב"ם שיש להתרות שעושה עבירה ולציין את עונשה ותו לא³⁰.

שיטת חכמי צרפת ואשכנז: יש צורך בהתראה ממוקדת

הגמרא במסכת שבועות (כ' ע"ב) מביאה את דברי רבי יוחנן:

כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: [שבועה ש] אוכל [בעתיד, או נשבע ש] ולא אוכל [ועבר ואכל, הרי זו שבועת] שקר, ואזהרתיה מהכא: לא תשבעו בשמי לשקר.

[אבל האומר שבועה ש] אכלתי [בעבר ולא אכל, או נשבע ש] ולא אכלתי [ואכל בעבר, הרי זו שבועת] שוא, ואזהרתיה מהכא: לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא.

ומסביר רש"י שם:

ואזהרתיה מלא תשבעו בשמי לשקר - והכי קאמר לא תשבעו בשמי כדי לשקר בשבועתכם לאחר זמן, והמתרה בו צריך להתרות בו שהוא עובר באזהרת לא תשבעו בשמי לשקר.

²⁹ כה"ג כותב הרב יעקב עטלינגר בערוך לנר כריתות ד' ע"ב ד"ה 'קסברי'; ובשו"ת בנין ציון החדשות קלד: "ותירצתי דאף על פי שצריכין להתרות על האיסור שעובר מכל מקום אין צריך להתרות על איזה לאו הוא עובר, ושכן משמע מדברי הרמב"ם (פ"ב מה' סנהדרין) שכתב שצריכין להתרות בו שהוא עובר עברה. משמע שבזה סגי ולא צריכין להזכיר לו הלאו".

³⁰ ראה שטמ"ק לכתובות ל"ג ע"א: "ועוד דעיקר ההתראה היינו עונש העבירה ולא חומר שלה", ראה גם רבנו חננאל על סנהדרין מ' ע"ב: "כלומר יודיעוהו העדים שהעושה כן חייב מיתה וזה בכרת".

אכלתי ולא אכלתי - כל שבועה לשעבר שאינה אמת קרויה שבועת שוא, דלשון שוא לשון ולא כלום, כמו בחבלי השוא, לשוא הכיתי את בניכם, אף כאן יצאתה מפיו לבטלה ואזהרתיה מלא תשא והמקרא הזה צריך להתרות בו.

על פי רש"י לא רק שצריך התראה מדויקת מהפסוק המדויק, אלא משמע שלדעתו זו הסיבה מדוע הגמרא מציינת את מקור האיסור על שבועת שקר ושבועת שווא מפסוקים שונים.

לשיטת הרמב"ם ורוב הראשונים שלא נקטו כך, יש לומר דאין נפקא מינא לעניין התראה אלא "דהגמרא השמיענו על איזה לאו הוא עובר, כמו דמצינו בכל מקום"³¹.

גם שיטת בעלי התוספות במקומות שונים היא שהתראה הנצרכת חייבת להיות ממוקדת, כלומר יש למתרה לומר לחוטא במדויק באיזו עבירה הוא יעבור אם יעשה המעשה שמתעתד לעשות. בגמרא במועד קטן (ב' ע"ב) נאמר:

אתמר, המנכש והמשקה מים לזרעים בשבת, משום מאי מתרינן ביה? רבה אמר: משום חורש, רב יוסף אמר: משום זורע.

ובתוספות הנדפסים³² (ד"ה 'משום מאי מתרינן'):

דאין אדם לוקה ולא נהרג אלא בהתראה שמתרינן בו לא תעשה הך איסורא
כדמפקינן בסנהדרין מקרא דצריך לפרש שם האיסור בהדיא.

התוספות מביא את מקור ההלכה מהסוגיה בסנהדרין מ"א ע"א, ואולם בבדיקה מהירה נגלה שהסוגיה שם עוסקת במקור ההתראה (להלן במאמר) אך אינה מורה בשום מקום שעל ההתראה להיות מדויקת. מסתבר שהתוספות הבינו שאם מקור ההתראה מהתורה ממילא יש צורך בהתראה מדויקת³³.

בשונה מהטעם של התוספות הנדפסים, רבי ישעיה דטראני מסביר את הצורך בהתראה ממוקדת מסברה, שאם לא יתרה בצורה ממוקדת עלול החוטא לחשוב שאין זה איסור אמיתי (תוספות רי"ד שם):

משום מאי מתרת ב"י פירוש שאם לא תודיענו לאיזה מלאכה דומה אלא אתה אומר אל תעשה שהעושה מלאכה בשבת חייב סקילה, יאמר בלבו אין זו

³¹ לשון שו"ת בנין ציון החדשות, קלד.

³² התוספות הנדפסים במסכת מועד קטן נערכו על ידי רבי שמואל נכדו של ר"י הזקן. ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 618.

³³ ראה הערה 14, שעל פי שיטת התוספות חיוב התראה מסברה הוא. סברה נחשבת פעמים רבות כדין תורה כדין "המוציא מחברו עליו הראיה", וכדין הפה שאסר הוא הפה שהתיר" ועוד רבים.

מלאכה, שהרי כל המלאכות שנויות הן ואין זו אחת מהן, הילכך אתה צריך להודיענו שתולדות מלאכה פלונית היא.

גם התוספות הנדפסים³⁴ למסכת שבת (צ"ו ע"ב) בעל גישה זהה. הגמרא דנה בחילוק שבין אב לתולדה:

קרי לה האי אב ואמאי קרי לה האי תולדה? נפקא מינה: דאי עביד שתי אבות בהדי הדדי, אי נמי שתי תולדות בהדי הדדי - מיחייב תרתי, ואי עביד אב ותולדה דידיה - לא מיחייב אלא חדא.

ולרבי אליעזר דמחייב אתולדה במקום אב, אמאי קרו לה אב ואמאי קרו לה תולדה? הך דהואי במשכן חשיבא - קרי לה אב, הך דלא הואי במשכן חשיבא - לא קרי לה אב. אי נמי: הך דכתיבא - קרי אב, והאי דלא כתיבא - קרי תולדה.

ובתוספות (ד"ה יולרי אליעזר):

הוה מצי למימר דנפקא מינה לענין התראה כדפירש בפרק כלל גדול, ואיכא למימר דהיינו דקמשני הך דהוות במשכן חשיבא...

תוספות מסביר שתשובת הגמרא שהגדרת 'אב מלאכה' היא המלאכה שנעשתה במשכן, כוונתה שיש להתרות את החוטא משום אותו אב מלאכה מדויק שנעשה במשכן.

מקום נוסף בו תוספות מביא את דברי ר"י המסביר על פי שיטה זו את הגמרא הוא תוך כדי השקלא וטריא בסוגיה בשבת (צ"ז ע"ב) האם מחייבים על תולדה במקום שעושה גם את אב המלאכה:

אבל אתולדה במקום אב לא מחייב רבי יהודה.

לא סלקא דעתך? דתניא: רבי יהודה מוסיף אף השובט והמדקדק. אמרו לו: שובט - הרי הוא בכלל מיסך, מדקדק - הרי הוא בכלל אורג. **מאי לאו - דעבדינהו לתרווייהו בהדי הדדי**, ושמע מינה: מחייב היה רבי יהודה אתולדה במקום אב. ממאי? דילמא לעולם דעבדה להא לחודה והא לחודה, ורבי יהודה אתולדה במקום אב לא מחייב.

על ההווא אמינא בגמרא שואל התוספות על אתר, שאין לשון הגמרא מדויק, שמשמע שסברה זו ("מאי לאו דעבדינו לתרווייהו בהדי הדדי") דחוויה היא ומובאת רק תוך כדי

³⁴ עורך התוספות הנדפסים למסכת שבת הוא רבי אליעזר מטוך. ראה אורבך, "בעל התוספות", עמ' 604-603.

הדיון הסוגייה, אולם מסקנת הסוגייה היא שאכן רבי יהודה סובר שנעשו המלאכות בעת ובעונה אחת!

היות והייתה הוא אמינא לשנות את לשון הגמרא כותב ר"י בתוספות:

ואומר ר"י דאין למחוק, ושפיר גרסינן ליה, והכי פירושו לעולם דעבדה האי לחודיה והאי לחודיה, **ופליגי במזיד ולענין התראה דלרבי יהודה צריך להתרותו משום שובט ומדקדק ולרבנן משום מיסך ואורג...**

סברת ר"י בעליל כשיטת התוספות שיש להתרות באיסור המדויק, וזו הנפקא מינה בין רבי יהודה לחכמים.

כסברת התוספות משמע מפשט הסוגייה בשבת (קל"ח ע"א):

ואין נותנין לתלויה בשבת... **משום מאי מתרינן ביה?**

רבה אמר: משום בורר. רבי זירא אמר: משום מרקד.

וכך כותב התוספות ר"ד שם:

משום מאי מתרינן ביה - פירוש כיון דהבערה לחלק יוצאת כאלו כתיב לאו אכל מלאכה ומלאכה דמי, והו"ל כמו לאוין דחלב ודם שהן חלוקין זה מזה **וצריך להתרות על החלב משום חלב ועל הדם משום דם וכך על כל מלאכה ומלאכה.**

אמנם מצינו פעמים שהתוספות מביא גם את שיטות החולקים וסוברים שמספיקה התראה כללית. הגמרא בתחילת מסכת בבא קמא (ב' ע"א) שואלת גם כן מהו ההבדל בין אב לתולדה:

מדקתני אבות [נזיקין] מכלל דאיכא תולדות, תולדותיהן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן? גבי שבת... מאי איכא בין אב לתולדה? נפקא מינה, דאילו עביד שתי אבות בהדי הדדי, אי נמי שתי תולדות בהדי הדדי - מחייב אכל חדא וחדא, ואילו עביד אב ותולדה דידיה - לא מחייב אלא חדא. ולרבי אליעזר דמחייב אתולדה במקום אב, אמאי קרי ליה אב ואמאי קרי לה תולדה?
הך דהוה במשכן חשיבא - קרי ליה אב, הך דלא הוה במשכן חשיבא - קרי לה תולדה.

ובתוספות הנדפסים³⁵ שם (ד"ה 'ולרבי אליעזר'):

וא"ת ונימא דנפקא מינה לענין התראה שצריך להתרות אתולדה משום אב דידה כדאמרינן בפרק תולין משמר משום מאי מתרין ביה רבה אמר משום בורר רבי זירא אמר משום מרקד! ויש לומר דהכי פריך משום מאי מתרין ביה שהוא חייב, רבה אמר משום בורר אבל התרו בו משום מרקד פטור, דכיון שהוא מתרה בדבר שאין דומה סבר שמלעיג בו ופטור אבל אם התרו בו ואמר אל תשמר חייב. ועוד יש לומר דזהו שמתרץ הך דהואי במשכן קרי ליה אב וצריך להתרות התולדה בשמה...

תירוצם השני של התוספות הובא בתוספות הנדפסים לשבת, ומשמעו שאכן צריך להתרות משום האיסור המדויק. אולם בתירוצם הראשון משמע מהתוספות שאין צורך אלא להתראה כללית, שיאמר לאדם שמעשה זה אסור מהתורה ותו לא, אלא שאם פרט האיסור במפורש עליו לדייק בדבריו, שמא יחשוב המותר שמלעיג בו. גם התוספות הרא"ש³⁶ וגם התוספות שאנץ מצריכים התראה ממוקדת.

מקור שיטת רש"י והתוספות בירושלמי

מקור אפשרי לשיטת התוספות לכאורה בתוספתא (סנהדרין יא, א-ד):

ראוהו שמחלל את השבת, אמרו לו **הוי יודע שהוא שבת ונאמר מחלליה מות יומת**, אף על פי שאמר יודע אני - פטור, עד שיאמר יודע אני ועל מנת כן אני עושה...

ראוהו שהרג את הנפש אמרו לו **הוי יודע שהוא בן ברית ונאמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך**, אף על פי שאמר יודע אני - פטור, עד שיאמר יודע אני ועל מנת כן אני עושה

אולם התוספתא אינה מצריכה פסוק מדויק לאזהרת האיסור, אלא לעונש המיתה הכרוך בעבירה. זאת ועוד לא כתוב בתוספתא שצריך להתרות משום אב המלאכה המדויק ולא מובא איסור הרציחה המחייב ("לא תרצח"³⁷).

מקור נוסף לשיטת חכמי אשכנז נמצא לכאורה בירושלמי בכמה מקומות.

³⁵ תוספות הנדפסים למסכת בבא קמא נכתבו כנראה על ידי רבי יהודה שירלאון מיסודן של תוספות שאנץ. ראה אורבך, "בעלי התוספות", עמ' 639.

³⁶ ראה תוספות רא"ש בשט"מ לבבא קמא ב' ע"א וכן בתוספות הרא"ש לשבת ע"ג ע"ב. ראה תוספות שאנץ בשט"מ.

³⁷ ראה רמב"ם הלכות רוצח ושמירת נפש פ"א ה"א.

במסכת כלאים (פ"ח ה"א):

כתיב לא תזרע כרמך כלאים, מלמד שאינו חייב עד שיזרע שני מינים בכרם [דקרא הכי משמע לא תזרע את שהוא כלאים בכרם. פני משה] דברי רבי יאשיה. רבי יונתן אמר אפילו מין אחד. על דעתיה דרבי יונתן כתיב "שדך לא תזרע כלאים", לאיזה דבר נאמר "לא תזרע כרמך כלאים" [פעם שניה]? חברייה אמרין [לדעת רבי יונתן] להחמיר עליו אפילו מין אחד [ללמדנו שאפילו הזרע האחד שזרע עתה בכרם נחשב ככלאים].

על דעתיה דרבי יאשיה "שדך לא תזרע כלאים" לאיזה דבר נאמר "לא תזרע כרמך כלאים"? [כלומר דאף על גב דלר' יאשיה איצטריך ללמד דבעינן שיהא כרמך ועוד כלאים משאר ב' מינין, מכל מקום קשיא דאי הכי כבר עובר הוא משום כלאי זרעים. פני משה]

חברייא אמרין להתרייה שאם התרו בו משום שדך לוקה משום כרמך לוקה.
[וקאמרי חברייא דלענין התראה שאם התרו בו משום כלאי זרעים לוקה ואי משום כלאי הכרם לוקה. פני משה]

חכמים על פי רבי יאשיה מסבירים את הצורך בפסוק השני ("לא תזרע כרמך כלאים") ללמדנו שאם התרו בו משום כלאי הכרם לוקה מצד לאו כלאי הכרם, ואם התרו בו משום כלאי זרעים - לוקה מצד לאו של כלאי זרעים. ומבין לבין למדנו שצריך להתרות משום הלאו המדויק. יש לציין שבעלי התוספות הכירו ירושלמי זה המובא בתוספות הנדפסים לקידושין³⁸.

מקור מפורש יותר מופיע בירושלמי על מסכת ביכורים (פ"ב ה"ה), בדברי רבי חייה בר אבא המצריך התראה ממוקדת ומדויקת לשותה דם השרץ, שאם מתרה משום "וכל דם לא תאכלו" אינו לוקה, אך אם מתרה משום איסור אכילת שרץ - לוקה:

דם השרץ אין חייבים עליו [משום "וכל דם לא תאכלו... כל הנפש אשר תאכל דם ונכרתה"³⁹]

רבי בא רב הונא בשם רב **אם התרו בו לוקה**. והתנינן דם השרץ אין חייבין עליו!
אמר רבי בא אין חייבין עליו כרת [אבל עובר על הלאו ולוקה].

³⁸ תוספות הנדפסים למסכת קידושין ל"ט ע"א, ד"ה 'לא קי"ל כרבי יאשיה דאמר עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד'. תוספות הנדפסים לקידושין נערכו על ידי תלמיד רבי יצחק מאיוורא. ראה אורבך, "בעלי התוספות", עמ' 630-635.

³⁹ ויקרא ז, כו - כז.

והתני דם מהלכי שתיים שאין בו טומאה קלה, דם השרץ שאין בו טומאה חמורה
 [ומשמע שגם מלקות אין בהם!]
 אמר רבי חייא בר אדא **הדא דתימר כשהתרו בו** [רק משום הלאו] **משום דם אבל**
אם התרו בו משום שקץ לוקה [שדמו כבשרו].

אותה הלכה מופיעה בעניינים נוספים. כך העושה ערימת חיטים ומשתחוה לה ואוכל
 מהחיטים הללו, לא מספיקה לכאורה התראה כללית על האיסור שעושה אלא נצרכת
 התראה ממוקדת לאיסור הנכון (הנאה מעבודה זרה), אולם אם יתרו בו משום אכילת
 טבל לא ילקה; נזיר השותה כוס יין מזוג עם מים, לא ילקה עם יתרו בו משום "חִמְץ יַיִן...
 לא יִשְׁתֶּה"⁴⁰ אך ילקה אם יתרו בו משום משרת ענבים.
 וכך מופיע בירושלמי פסחים (פ"ב ה"ג):

עשה כרי והשתחוה לו ומירחו ואחר כך אכלו **אם התרו בו משום האוכל טבל אינו**
לוקה, משום האוכל עכו"ם לוקה...

ובירושלמי נזיר (פ"ו ה"א):

רבי אימי בשם רבי יוחנן כוס מזוג אין לוקין עליו⁴¹. [משום "משרת ענבים לא
 יאכלי"] **הדא דאת אמר בשלא התרו בו משום משרה** [אלא משום יין. קרבן
 העדה], **אבל אם התרו בו משום משרה לא בדא** [לא כך הדין, ולוקין עליו. קרבן
 העדה].

גם בספרי (במדבר ק"ג) מצינו לכאורה דעה מעין דעת חכמי צרפת ואשכנז:

ויקריבו אותו המוצאים אותו מקושש עצים עוד למה נאמר והלא כבר נאמר
 וימצאו איש ומה ת"ל ויקריבו אותו המוצאים אותו **מגיד שהתרו בו מעין**
מלאכתו, מיכן לכל אבות מלאכות שבתורה שמתרים בהם מעין מלאכתו.
 ר' יצחק אומר אינו צריך, מה ע"ז חמורה אינו חייב עד שיתרו בו ק"ו לכל מצות
 שבתורה⁴².

שיטת המנחת חינוך

⁴⁰ במדבר ו, ג.

⁴¹ גרסת קרבן העדה.

⁴² ראה ספרי (הורוביץ) הערה 18 במקום, ההופך את דברי תנא קמא ורבי יצחק על פי גרסת הגר"א.

מבין האחרונים מצינו את מחבר המנחת חינוך, הרב יוסף באב"ד⁴³, שנוקט בשיטת חכמי צרפת ואשכנז ומרחיב את דבריהם לסוגיות רבות נוספות.

"והנה הבאתי כמה פעמים בחלק זה להתראה למלקות צריך שיתרו בו מהלאו הבא בו, עיין רש"י שבועות כ" ע"ב דהמתרה צריך להתרות מאזהרה זו שהוא עובר", ולכן מכיון שבעל החינוך כתב שאיסור אכילת חמץ נלמד מהפסוק (שמות יג, ג) "ולא יאכל חמץ" ממילא צריך להתרות דווקא מפסוק זה ולא מפסוקים אחרים.

זאת ועוד, על פי שיטת רבי יהודה והפוסקים כמותו⁴⁴ הסובר ששלושת הפסוקים המדברים באיסור חמץ נצרכים לזמנים שונים, ממילא צריך בכל זמן להתרות מהפסוק המדויק, אחרת חסרה ההתראה. וכן אומר ר' יהודה בגמרא בפסחים (כ"ח ע"ב):

מאי טעמא דרבי יהודה? תלתא קראי כתיבי: לא יאכל חמץ⁴⁵ וכל מחמצת לא תאכלו⁴⁶ לא תאכל עליו חמץ⁴⁷. חד לפני זמנו, וחד לאחר זמנו, וחד לתוך זמנו.

וכותב המנחת חינוך (מצוה יט, א):

אם כן בערב פסח צריך להתרות בו מהלאו דלא תאכל עליו חמץ, ובפסח מלאו הזה דלא יאכל, ואחרי פסח מהלאו דכל מחמצת, ואם החליפו אין זה התראה לכולי עלמא, כיון דמתרינן ביה מלאו אחר.... וע' שבת בורר משום מאי מתרינן ובתוס' שם וכן משמע כמה מקומות בש"ס ובחיבורי בעזה"י.⁴⁸

מאיך על פי שיטת רבי שמעון (בגמרא שם) והפוסקים כמותו⁴⁹ המבין שכל הפסוקים מלמדים על איסור חמץ בפסח, וריבוי הפסוקים לרבות כשנתחמץ מחמת דבר אחר, או למעט פסח מצרים שאיסור חמץ נוהג בו יום אחד בלבד ממילא אפשר להתרות מכל אחד משלושת הפסוקים:

ורבי שמעון: חד - לתוך זמנו. וכל מחמצת - מבעי ליה, לכדתניא: אין לי אלא שנתחמץ מאליו, מחמת דבר אחר מנין? תלמוד לומר: כל מחמצת לא תאכלו. לא יאכל חמץ - מיבעי ליה לכדתניא; רבי יוסי הגלילי אומר: מנין לפסח מצרים שאין

⁴³ אב בית הדין בטרונופל, 1800-1874.

⁴⁴ רמב"ם הלכות חמץ פ"א ה"ז.

⁴⁵ שמות יג, ג.

⁴⁶ שמות יב, כ.

⁴⁷ דברים טז, ג.

⁴⁸ בציטוטים השונים נפתחו ראשי התיבות שבנוסח המקורי.

⁴⁹ הראב"ד, בעל המאור ובעל העיטור, וביניהם חילוקים מסוימים. הרא"ש שם אות ד' פוסק כרבי יהודה בלפני זמנו וכרבי שמעון לאחר זמנו.

חימוצו נוהג אלא יום אחד - תלמוד לומר לא יאכל חמץ וסמיך ליה היום אתם יצאים.

וממשיך המנחת חינוך (שם):

אם כן נראה דלרבי שמעון מתרינין ביה מאי משלשה לאוין... אם כן לדעת הראב"ד והרז"ה דפסקו כרבי שמעון כל השלשה לאוין קאי על פסח ויוכלו להתרות בו מאי מגי לאוין הנ"ל. ולדעת הר"מ והרבה ראשונים והרב המחבר [חינוך] מכללן דפסקו כרבי יהודה בלפני זמנו, וכרבי שמעון בלאחר זמנו... אם כן בודאי בערב פסח צריך להתרות בו משום לאו זה דוקא, ואם התרו בו משום "לא יאכל" או "כל מחמצת" אינו כלום... כן נראה לעניות דעתי בעזרת ה'.

ואכן כשיטתו של רש"י, שהובא לעיל, מביא המנחת חינוך⁵⁰ שעל שבועת שקר בעבר יש להתרות דוקא משום "לא תשבעו", ובנשבע לעתיד יש להתרות דוקא משום "לא יחל"⁵¹. במקומות רבים נחלקו הראשונים מאלו פסוקים נלמדים האיסורים. הרב יוסף באב"ד מסביר שהנפקא מינא להתראה הממוקדת. איסור האמונה באלוה אחר⁵² פירושו לדעת הרמב"ן⁵³ איסור אמונה במחשבה בלבד. אולם מן הרמב"ם לא משמע כך, שכותב שאזהרת עובד עבודה זרה מ"לא תעבדם"⁵⁴. על מחלוקת זו כותב המנחת חינוך: "ונפקא מינא גדולה לפי מה שהבאתי כמה פעמים בחלק זה דצריך להתרות משום איזה לאו"⁵⁵.

⁵⁰ מנחת חינוך מצוה קכג, בסוף המצווה.

⁵¹ לשיטת רבנן בשבועות כ' ע"ב.

⁵² חינוך מצוה כו.

⁵³ השגותיו לספר המצוות, לא תעשה ה'; פירושו על התורה שמות כ, ג: "והיא מניעה שלא יאמין באחד מהם ולא יקבלהו עליו באלוה ולא יאמר לו אלי אתה".

⁵⁴ רמב"ם הלכות עבודה זרה פ"ג ה"ג: "ואזהרה של עבודות אלו וכיוצא בהן הוא מה שכתוב ולא תעבדם". כך סובר גם הבה"ג.

⁵⁵ מנחת חינוך מצוה כו, א.

העושה עבודה זרה לעצמו עובר על פי הרמב"ם⁵⁶ בשני לאוין, משום "אלהי מסכה לא תעשו לכם"⁵⁷ ומשום "לא תעשה פסל"⁵⁸. גם לדעת החינוך עובר לכאורה בשני לאוין אך אחרים: משום "אלהי מסכה לא תעשו לכם" ומשום "לא לכם"⁵⁹.

ומוסיף המנחת חינוך⁶⁰:

דנפקא מינא להרמב"ם אם עושה עבודה זרה צריך להתרות בו משום לאו זה המבואר כאן, ואם התרו בו גם כן משום לאו דאלהי מסכה לוקין שנים. ולהרמב"ן אין לוקין אם התרה משום לאו דכאן. וכן להיפוך אם התרו בו משום לא תעשו ולא לכם להרמב"ן לוקין שנים ולהר"מ אין לוקין אלא אחת. כמו שכתבתי כמה פעמים בחיבורי דאם התרו בו משום פסוק אחר אין זה התראה.

נחלקו הראשונים באיסור אכילת מעשר שני בטומאה. יש הלומדים מהפסוק (דברים כו, יד) "לא ביערתי ממנו בטמא", וכאילו אמר לא תאכל ממנו בטמא⁶¹, ויש המחלקים⁶² בין טומאת גוף שאיסורו מ"ולא יאכל מן הקדשים" (ויקרא כב, ו), לטומאת המאכל שאיסורה מהפסוק (דברים יב, יז) "לא תוכל לאכל בְּשַׁעֲרֶיךָ". גם כאן מוסיף המנחת חינוך: "והנה נפקא מינא מאיזה לאו צריכין להתרות בו כי צריכים להתרות בו מאותו פסוק"⁶³.

⁵⁶ רמב"ם הלכות עבודה זרה פ"ג ה"ט: "העושה עבודת כוכבים לעצמו אף על פי שלא עשאה בידו ולא עבדה לוקה שנא' לא תעשה לך פסל וכל תמונה, וכן העושה עבודת כוכבים בידו לאחרים אפילו עשאה לעובד כוכבים לוקה שנאמר ואלהי מסכה לא תעשו לכם, לפיכך העושה עבודת כוכבים בידו לעצמו לוקה שתיים".

⁵⁷ ויקרא יט, ד.

⁵⁸ שמות כ, ד.

⁵⁹ החינוך וכשיטתו של הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות לרמב"ם מצות לא תעשה ה: "ואלהי מסכה לא תעשו לכם יכול יעשו להם אחרים תלמוד לומר לא לכם אי לא לכם יכול הם יעשו לאחרים ת"ל לא תעשו ולא לאחרים מכאן אמרו העושה ע"ז לעצמו עובר משום שתי אזהרות משום לא תעשו ומשום לא לכם". ראה כדברנו מנחת חינוך מצוה כז, ב.

⁶⁰ מנחת חינוך מצוה כז, ב. וראה כהאי גוונא גם במנחת חינוך מצוה ריד.

⁶¹ חינוך מצוה תרט; רמב"ם מעשר שני פ"ג ה"א; פסחים כ"ד ע"א.

⁶² רמב"ן סוף השורש השמיני. ונראה שכך סובר רש"י בפסחים כ"ד ע"א ד"ה 'לא ביערתי'.

⁶³ מנחת חינוך מצוה תרט, א.

גם באיסור העלאה באוב יש שני לאווין: לעושה מעשה אוב - "לא ימצא בך... וְשָׁאֵל אוֹב וְיִדְעֵנִי" (דברים יח, י-יא), ולנשאל באוב - "אֵל תִּפְנוּ אֶל הָאֱבֹת וְאֶל הַיְדֹעָנִים"⁶⁴. ומכל מקום מחדד המנחת חינוך נפקא מינא להתראה שצריכה להיות מהלאו המדויק⁶⁵.

במלאכות השבת מתלבט המנחת חינוך⁶⁶ באריכות אם ההתראה לעונש באיסורי השבת היא מצד "לא תעשה כל מלאכה"⁶⁷ ואין צורך להתרות משום המלאכה המדויקת או שיש להתרות משום המלאכה המדויקת כשיטת בעלי התוספות שהובאו לעיל. ההתלבטות היא שהרי "אפילו לדעת רש"י מדוע לא יהני אם מתרים אפילו על תולדה סתם שהוא עבירה ועובר על לאו דלא תעשה מלאכה וחייבים עליו מבית דין למה צריך לפרט שם האב?". אמנם אם מתרה משום אב המלאכה הלא נכון יכול המותרת לומר מלעג היית בי, אך מדוע לא נסתפק בפסוק "לא תעשה כל מלאכה"?

אמנם המבעיר בשבת אפשר להתרות משום "לא תבערו אש בכל משבתיכם ביום השבת" (שמות לה, ג), אך אפשר להתרות גם משום "לא תעשה כל מלאכה"⁶⁸.

האוכל קדשים שנטמאו עובר על "וְהַפֶּשֶׁר אֲשֶׁר יִגַע בְּכָל טָמֵא לֹא יֵאָכֵל"⁶⁹. אמנם, מקשה הרב יוסף באב"ד, לכאורה יש לו ללקות גם משום "לא תוכל לאכל בִּשְׂעָרֶיךָ"⁷⁰! הלכה

⁶⁴ ויקרא יט, לא. הנכתב הוא על פי שיטת רש"י סנהדרין ס"ה ע"א, עושה נלמד מ"לא ימצא בך" ושואל מ"אל תפנו". על פי הרמב"ם הלכות עבודה זרה פ"ו ה"ב, והתוספות שם ד"ה 'הנשאל חילוף הדברים'.

⁶⁵ מנחת חינוך, מצוה רנה, א.

⁶⁶ מנחת חינוך מצוה לב, ב.

⁶⁷ שמות כ, י; חינוך מצוה לב.

⁶⁸ מנחת חינוך פרשת ויקהל מצוה קיד: "וכבר הבאתי כמה פעמים בחלק זה דצריך להתרות בו משום הלאו הכתוב בתורה ועי' תוספות שבת ע"ג ובכל מקום דבשבת אם עושה איזה מלאכה דמתרינן משום לא תעשה כל מלאכה. אך אם התרו בו משום אב אחר כגון שזורע והתרו משום קוצר אינו התראה דהוא סבור שהלעג בו ע"ש. אם כן בכל המלאכות אם התרו בו משום הלאו דלא תבערו ודאי אינו התראה דכל המלאכות חוץ מהבערה אינן בכלל הזה דהבערה. אך נראה במבעיר אם רוצה מתרינן בו משום לאו דלא תעשה כל מלאכה ואם רוצה מתרינן משום לאו זה דלא תבערו אף על גב דלאו זה לחלק יצא מכל מקום מבואר הבערה בפירושו".

⁶⁹ ויקרא ז, יט; חינוך מצווה קמה; רמב"ם פסולי המוקדשין פי"ח הי"ב: "אדם טהור שאכל כזית מקדשים שנטמאו לוקה, שנאמר והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל והוא הדין לשאר הקרבנות".

⁷⁰ מנחת חינוך מצוה קמה, ב: "וקשיא לי הא בפסחים כ"ד מבואר דהאי לאו "והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל", הוא מיותר, הא נפקא ק"ו ממעשר הקל כו'... ומקשה דלמא לגופו ולעבור עליו בבי' לאוין, מי לא אמר אביי אכל פוטיתא לוקה ד' נמלה ה'! ותירץ דכל היכא דאיכא למדרש דרשינן ולא מוקמינן בלאוי יתירי ע"ש. והנה הרמב"ם פ"ח מהלכות מאכלות אסורות פסק כרבי אבהו דכל מקום שנאמר לא תאכל אף איסור הנאה במשמע... אי"כ האי והבשר לגופיה, וכן הוא ברמב"ם כאן דהלאו דקדשים שנטמאו הוא מפסוק זה אי"כ איכא כאן בי' לאוין".

למעשה יש לתרץ שעל ריבוי לאווין אין לוקין אלא מלקות אחת⁷¹, אך נפקא מינא, כותב המנחת חינוך⁷², לשיטתו שאפשר להתרות בו משום לאו זה או משום הלאו האחר.

בהמה טהורה שילדה או שנמצא בה בריה שיש לה שתי גבין ושתי שדרות אסורה באכילה, וזו היא השסועה שנאסרה בתורה שנאמר (דברים יד, ז): "אֶךָ אֶת זֶה לֹא תֹאכְלוּ מִמַּעְלֵי הַגֶּרֶה וּמִמַּפְרְסֵי הַפְּרֶסֶה הַשְּׁסוּעָה", כלומר בריה שנולדה שסועה לשתי בהמות⁷³.

אמנם היה מקום לומר שתאסר אכילתה מלאו נוסף (ויקרא יא, ד-ז): "אֶךָ אֶת זֶה לֹא תֹאכְלוּ מִמַּעְלֵי הַגֶּרֶה וּמִמַּפְרְסֵי הַפְּרֶסֶה... מִבְּשָׂרָם לֹא תֹאכְלוּ וּבְנִבְלָתָם לֹא תִגְעוּ", אך היות וייחודה התורה לאו בפני עצמו לשסועה אם כן עובר דווקא בלאו זה⁷⁴. "ונפקא מינא לענין התראה שצריך להתרות משום פסוק זה שהוזהר"⁷⁵.

הלכה היא שאסור לאכול תולעים ושרצים שנולדו בפירות ושרצו בארץ. גם הגדלים בפירות המחוברין לקרקע נחשבים ששרצו בארץ⁷⁶. תולעים הגדלים בבהמה אסורים אף בלא פירשו על הארץ⁷⁷. הגמרא (חולין ס"ז ע"ב) מביאה את הטעם: "בהמה בשחיטה הוא דמשתריא, והני, מדלא קא מהניא להו שחיטה - באיסורייהו קיימן". ומסביר רש"י במקום "ואלו שגדלו בתוכה עד שלא נשחטה באו מאיסור אבר מן החי ושחיטת הבהמה לא אהניא לדידהו שהרי יש להם חיות לעצמן". כלומר שהאוכל תולעים אלו עובר בלאו של אבר מן החי ולא מלאו דשרץ, ונפקא מינא שצריך להתרות מהפסוק המדויק⁷⁸.

⁷¹ ספר המצוות לרמב"ם שורש ט: "והמין השני [של לאו שבכללות] הוא שיבא לאו אחד יאסור דברים רבים עטופים קצתם על קצתם והוא שיאמר לא תעשה הכך והכך. וזה המין יחלק לשני חלקים. כי ממנו מה שבארו בתלמוד שהוא חייב מלקות על כל דבר ודבר מאותן הדברים העטופים, וממנו מה שאמרו שאינו חייב אלא אחת להיותו לאו שבכללות. ואותן הלאוין שבארו שהוא חייב על כל אחד ואחד הם שנמנה כל דבר מהם מצוה בפני עצמה. ומה שבארו שהוא חייב אחת על הכל נמנה אותו מצוה אחת, כפי מה שהשרשו בזה השרש (עמ' קנט) **שלא ילקה אחד שתי מלקיות משם אחד בשום פנים**".

⁷² מנחת חינוך מצוה קמה.

⁷³ רמב"ם מאכלות אסורות פ"א ה"ו; בבלי חולין ס"ג ע"ב.

⁷⁴ ראה מנחת חינוך מצוה קנד, ז. ראה רש"י לנידה כ"ד ע"א ד"ה 'בבהמה', שפירש שאכן עובר מצד לאו של נבלה, דלא כרמב"ם.

⁷⁵ לשון המנחת חינוך מצוה קנד, ז.

⁷⁶ חינוך מצוה קסג.

⁷⁷ נחלקו הרמב"ם והראב"ד, הלכות מאכלות אסורות פ"ב ה"ז, בתולעים הגדלו בבשר בהמה טהורה אחרי שחיטתה, שלרמב"ם אסורים והראב"ד מתיר. אך מסכימים שניהם שאם גדלו בבהמה בעודה חייה, שווים שניהם שנאסרו אף שלא פירשו על הארץ.

⁷⁸ מנחת חינוך קסג, ג.

נחלקו הראשונים מהו "שרץ המים" שאסרה התורה (ויקרא יא, מג): "אַל תִּשְׁקְצוּ אֶת נַפְשֵׁיכֶם בְּכָל הַשָּׂרֵץ הַשָּׂרֵץ וְלֹא תִטְמְאוּ בָהֶם וְנִטְמַתֶּם בָּם". לרמב"ם לאו זה בא לרבות בריות דקות, קטנות או גדולות השטות במים כגון סרטנים, סוס ים ולוויתנים⁷⁹ כל שאינם בדמות דגים. לעומתו הרמב"ן סובר שפסוק זה אינו לאו מיוחד על שום שרץ אלא שהוא מהלאווין הכוללים שאין לוקין עליו⁸⁰.

המנחת חינוך לשיטתו מקפיד לומר על מחלוקת זו:

וכתבנו כמה פעמים דדעת רש"י דצריך להתרות משום לאו הכתוב, אם כן להרמב"ם צריך דוקא להתרות בו משום לאו הזה ואם התרו בו משום לאו דדגים אינה התראה כלל לכולי עלמא, כמו שכתבתי כמה פעמים דאם מתרין בו משום לאו אחר כולי עלמא סוברים דאין זה התראה כלל וכאן השרצים אינם בכלל דגים כלל. ולרמב"ן שסובר דהלאו כאן הוא מוכל אשר אין לו כו' ולא זו דואל תשקצו הוא מלאוין הכוללים שאין לוקין עליהם... כאלו התרו משום לאו אחר ואין לוקין.⁸¹

איסור אשת בנו נלמד מפסוק (ויקרא יח, טו): "עֲרֹת פִּלְתֶּךָ לֹא תִגְלֶה אִשְׁתְּ בְנֶךָ הוּא לֹא תִגְלֶה עֲרֹתָה". מדויק המנחת חינוך (רא, א):

ולכאורה נראה דלאחר מיתה אינו עובר על כלתו, כי 'כלתו היא' הפירוש כל זמן שבנו חי כמבואר שם, אבל לאחר שגירשה או לאחר מותה היא רק נקראת 'אשת בנו'. ועיין בסנהדרין וברש"י שבועות דהתראה צריכה להיות מאותו לאו, ואם התרו בלאו אחר לא הוי התראה, אם כן לאחר מיתה אם התרו משום הלאו דכלתו אינו התראה לחייב עליו רק צריך להתרות משום אשת בנו.

גם כאשר יש כפל לאווין מסביר המנחת חינוך שנפקא מינא להתראה, כך כאשר איסור משכב זכר נכתב בוויקרא (יח, כב): "וְאֵת זָכָר לֹא תִשְׁכַּב מִשְׁכְּבֵי אִשָּׁה", אך גם בספר

⁷⁹ ספר המצוות לרמב"ם לאווין קעט; רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פ"ב הי"ב: "האוכל כזית משרץ המים לוקה מן התורה שנאמר אל תשקצו את נפשותיכם בכל השרץ השורץ ולא תטמאו בהם. הרי כלל בלאו זה שרץ הארץ ושרץ העוף ושרץ המים, אי זהו שרץ המים? אלו הבריות הקטנות כמו התולעים והעלוקה שבמים והבריות הגדולות ביתר שהן חיות הים, כללו של דבר כל שאינו בצורת הדגים לא דג טמא ולא דג טהור כגון כלב המים והדלפון והצפרדע וכיוצא בהן".

⁸⁰ ראה חינוך מצוה קסד; רמב"ן בספר המצוות, בהשגותיו לשורש ט.

⁸¹ מנחת חינוך מצוה קסד, ב.

דברים (כג, יח): "וְלֹא יִהְיֶה קִדְשׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל", לכן אפשר להתרות בו מפסוק זה או מהפסוק האחר⁸².

כך באכילת התבואה החדשה לפני הקרבת העומר יש בו שלשה לאווין⁸³ משם אחד (ויקרא כג, יד): "וְלֶחֶם וְקֹלֵי וְכֶרֶם לֹא תֹאכְלוּ עַד עֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה עַד הִבְיֵאתְכֶם אֶת קֶרְבֶּן אֱלֹהֵיכֶם", ונפקא מינא שאפשר להתרות מכל אחד מהנכללים בפסוק⁸⁴.

מאידך כאשר יש לאו בפני עצמו, גם אם נכלל בלאו נוסף יש להתרות בו משום הלאו המדויק. לכן האוכל בשר בכור תמים חוץ לירושלים למרות שנכלל בקדשים קלים שאסורים באכילה מחוץ לחומה⁸⁵ יש להתרות בו דווקא מהפסוק המיוחד לו⁸⁶. לכן המסית לעבודה זרה שנכלל באיסור מדיח⁸⁷ יש להתרות בו דווקא בלאו המיוחד לו⁸⁸.

גם לגבי הנזיר שאסור ביוצא מהגפן ומונים הראשונים בו חמישה לאווין⁸⁹, וכלל להלכה שכל האיסורים שהם משני שמות אינם מצטרפים, וצריך שיעור לכל אחד, חוץ מאיסורי נזיר⁹⁰ דן המנחת חינוך (שסח, יח) על איזה לאו נתרה בו, "הלא לא אכל מכל אחד שיעור... וצריך לומר דמתרה בו מכל הלאווין מכל המינים שאוכל, והתורה גזרה דמצטרף, אבל משום מין אחד אם התרו בו נראה דאין זה התראה".

מטרת ההתראה

⁸² מנחת חינוך מצוה רט, א. דברים אלו אמורים רק לשיטת הרמב"ם המבין "קדש" כמשכב זכר. מאידך תרגום אונקלוס במקום מבין ש"קדש" פירושו איסור חתנות עם שפחה כנענית, וממליא אין כאן כפל לאווין. גם לרמב"ן על התורה שם, סובר שאין כפל לאווין. לרמב"ן "קדש" פירושו שאסור לנו להתיר ולאשר במקומנו את הגוי המזומן למשכב זכר.

⁸³ כריתות ה' ע"א, רמב"ם ספר המצוות קפט-קצא, חינוך מצוות שג-שה.

⁸⁴ מנחת חינוך מצוה שו, י.

⁸⁵ דברים יב, יז-יח: "לא תוכל לאכל בשעריך מעשר דגנך ותירשך ויצהרך ובכרת בקרך וצאנך וכל נדריך אשר תדר ונדבתך ותרומת ידך, כי אם לפני יהוה אלהיך תאכלנו במקום אשר יבחר יהוה אלהיך בו". וראה בחינוך שני לאווין מהפסוק: שלא לאכול בכור תמים חוץ לירושלים (מצווה תמה) ושלא לאכול קרבנות חוץ למקום אכילתם (מצווה תמו): בשר חטאת ואשם אסורים הכהנים לאכלו חוץ לעזרה, קדשים קלים אסור גם לישראל לאכלם מחוץ לירושלים.

⁸⁶ מנחת חינוך מצוה תמו, א.

⁸⁷ שמות כג, יג: "ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו ושם אלהים אחרים לא תזכירו לא ישמע על פיך", וברמב"ם, עבודה זרה פ"ד ה"א: "ואזהרה למדיח מנין שנאמר לא ישמע על פיך", ולכאורה גם במסית עוברים על איסור מדיח שהרי "מה לי מדיח מה לי מסית מישמע על פיך" (מנחת חינוך תסב, ג).

⁸⁸ דברים יג, ז-יב. וראה במנחת חינוך מצוה תסב, ג.

⁸⁹ חינוך מצוות שסח-שעב, רמב"ם ספר המצוות לאווין רב-רו.

⁹⁰ רמב"ם, מאכלות אסורות פ"ד הט"ז.

מטרת ההתראה לוודא שהחוטא עושה את מעשיו בידיעה ובכוונה, וממילא ראוי לעונש. וכדברי הרמב"ם (סנהדרין פי"ב ה"ב): "אחד תלמיד חכם ואחד עם הארץ צריך התראה שלא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד שמא שוגג היה". מקורו של הרמב"ם בדברי רבי יוסי בר יהודה במסכת סנהדרין (ח' ע"ב):

קמיפלגי בפלוגתא דרבי יוסי בר יהודה ורבנן. דתניא, רבי יוסי בר יהודה אומר: חבר אין צריך התראה, לפי שלא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד.

לכאורה מחלוקת רבנן ורבי יוסי בר יהודה היא בטעם ההתראה. האם ההתראה היא לוודא שהחוטא עושה מעשיו בידיעה וזדון, וממילא אם החוטא הוא 'חבר' היודע היטב את התורה ומדקדק במצוותיה אין צורך בהתראה, שהרי ברור לנו שמודע למעשיו (רבי יוסי בר יהודה), או שצורך ההתראה הוא גזירת הכתוב, תנאי הכרחי בהלכות עונשי בית הדין, שאינו יכול לתת עונש אלא אם הייתה התראה כהלכה (רבנן)⁹¹.

ואולם הרמב"ם למרות שפוסק כחכמים שחבר צריך התראה⁹², מצטט את לשונו של רבי יוסי בר יהודה בעל עמדת המיעוט, "שלא ניתנה התראה אלא להבחין בן שוגג למזיד". האחרונים פירשו סברת הרמב"ם שהבין שגם חכמים החולקים על רבי יוסי בר יהודה הבינו שמטרת ההתראה 'להבחין בין שוגג למזיד' ולטעמם יש להתרות גם תלמיד חכם החוטא, שמא שכחה רגעית גרמה לו לשכוח⁹³.

על פי הרמב"ם (סנהדרין פי"ב ה"ב) מבינים אנו היטב את דעתו שמספיקה התראה כללית: "אומרין לו פרוש או אל תעשה שזו עבירה היא, וחייב אתה עליה מיתת בית דין או מלקות", שהרי מספיק התראה שעומד לעבור על איסור ולקבל עונש.

⁹¹ הראשונים והאחרונים על אתר לא מתייחסים לדעת רבנן. ומסתבר שכך דעתם.

⁹² רמב"ם, סנהדרין פי"ב ה"ב; איסורי ביאה פי"א ה"ג.

⁹³ רדב"ז, סנהדרין פי"ב ה"ב: "וקשיא לי היכי נקט רבינו האי טעמא גופיה למ"ד אחד ת"ח ואחד ע"ה צריכין התראה? וי"ל דלתרווייהו חד טעמא אלא בהא פליגי, דלר' יוסי בר' יהודה ת"ח לא מצי למימר שוגג הייתי כיון שהוא יודע הדבר אבל עם הארץ מצי למימר שוגג הייתי, ולתנא דפליג עליה ס"ל דתלמיד חכם נמי מצי למימר שוגג הייתי הילכך אף ת"ח צריך התראה והכי קיי"ל וטעמא רבה איכא דנהי שהוא חכם ויודע שדבר זה אסור לעשותו ומתחייב עליו מלקות או מיתה מ"מ מצי למימר שכחתי בשעת המעשה או חשבתי שלא יעשה המעשה אשר נעשה וטעיתי".

גם בכסף משנה מפרש שחכמים ורבי יוסי בר יהודה עולים בקנה אחד, אך מסביר מחלוקתם אחרת: "וי"ל דלרבנן נמי הוא התראה להבחין בין שוגג למזיד אלא דהוי בגוונא אחריתי דחבר וע"ה שוין בו כגון להודיע שחתיכה זו חלב או שהיום שבת. ואחר שכתבתי זה מצאתי לרב המגיד שכתב כיוצא בזה בתחלת הלכות איסורי ביאה". דברי המגיד משנה מובאים בהלכות איסורי ביאה פי"א ה"ג.

אולם סברה זו לא תועיל להסביר את שיטת הירושלמי וחכמי אשכנז וצרפת המצריכים התראה ממוקדת ומדוייקת. שהרי אם כל צורך ההתראה להבחין בין שוגג למזיד, לשם מה צריכים אנו להביא את הפסוק המדויק שממנו למדים אנו את הלאו?

התראה מדיני עונשין או מצד חובת העדות=התוכחה

יש לחקור האם חיוב ההתראה הוא מדין העונש⁹⁴ או חלק מעצם העדות⁹⁵. אם מדין העונש כי אז גם בחוסר התראה - העדות שרירה וקיימת, אולם בית דין מנוע מלהעניש את העבריין. מאידך אם ההתראה היא חלק מה"עדות" כי אז אם אינה קיימת חסרה העדות עצמה. אין הכוונה שהעבריין הורשע אך יש בעיה "טכנית" להענישו, אלא הכוונה ש"ההליכים נפסקו" וכלל לא הורשע העבריין.

אם נעמיק יותר נוכל לומר כי השאלה מהי מטרת העדות, לשקף לדיינים את תמונת המציאות בלבד או שחלק ממטרת העדות היא גם חובת התוכחה=התראה לעבריין, השאיפה לבנות חברה מוסרית וטובה יותר⁹⁶. כאשר חסרה התוכחה - חלק בסיסי מהעדות חסר. אמנם השלכות חוסר ההתראה היא לעניין אי יכולת בית הדין לענוש אך זה חלק שולי של העניין.

דברי רבי יוסי בר יהודה שמטרת ההתראה להבחין בין שוגג למזיד עולים היטב בהבנה שההתראה תפקידה רק לעניין ביצוע העונש, שרק בו אנו צריכים אבחנה בין מזיד לשוגג. אך אם מטרת ההתראה היא מוסרית, לתיקון החברה, וביצוע העונש הוא רק פרט שולי בה, כי אז היה מקום לומר שמסיבות חינוכיות יש להתרות=ללמד את העבריין בדיוק מדוע מעשיו נחשבים כאסורים על פי התורה. בגישה כזו יקל עלינו להבין את שיטת חכמי אשכנז וצרפת הנוקטים שיש להתרות משום הפסוק המדויק. אין זה דין ב"עונש" אלא ב"חינוך".

⁹⁴ עיין משנת יעבץ, חו"מ טז, ג המסביר שכך סובר רש"י במכות י' ע"ב ד"ה 'ואמר רבא', "שההתראה היא תנאי בעצם החיוב של מיתה ומלקות, דרק אם עבר עבירה לאחר שהיתרו בו הוא חייב מיתה ומלקות". בשונה משיטת הרמב"ם הסובר לדבריו שהצורך בהתראה היא מצד גזירת הכתוב.

⁹⁵ כך סובר הצפנת פענח, איסורי ביאה פ"א ה"ג: "וכוונת רבינו [הרמב"ם] הוא דאין התראה מגוף העדות רק הוא גדר בירור ולכך די אף אם התרה בו מי שאין שייך כלל להעדות... אבל מה שצריך להתיר עצמו למיתה זה הוה בגדר עדות".

⁹⁶ בצורה דומה ראה אהרן שמש לעיל, מקורו בברית דמשק (ט, 16-24): "כל דבר אשר ימעל איש בתורה וראה רעהו והוא אחד, אם דבר מות הוא וידיעהו לעיניו בהוכיח למבקר, והמבקר יכתבו בידו עד עשותו עוד לפני אחד, ושב והודיע למבקר, אם ישוב וניתפס לפני אחר שלם משפטו". תמונת ההליך המשפטי שנהג בעדה שונה מההלכה הפרושית בפרטים רבים. ולעניינינו מוזכרת "הוכחה" אך אינו בגדר התראה לדיני עונשין. גם אהרן שמש ז"ל שזכיתי לשמוע תורה מפיו במשך שנה תמימה משליך מההלכה של העדה לההלכה הפרושית, שיתכן שהצורך בהתראה אינה רק פרט בדיני הראיות לעונש אלא גם מגדר הוכחה ויצירת חברה מוסרית יותר.

התראה מדין מורד

על פי הטוענים⁹⁷ שחז"ל חייבו התראה בכדי להגביל את יכולת בית הדין לענוש בדור שרבים חייבים בו, אפשר עוד להסביר שמטרת ההתראה על פי הירושלמי וחכמי אשכנז וצרפת, מטרתה אינה רק להבחין בין שוגג למזיד אלא לאבחן אם החוטא עושה את מעשיו בהתרסה כלפי שמיא⁹⁸, וכדוגמת "וְהִנָּפֵשׁ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בְיַד רָמָה... וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִקֶּרֶב עִמָּה" (במדבר טו, ל), "להראות הכל [לכולם] שאיננו ירא מהשם" (אבן עזרא שם). כביכול חז"ל נותנים רשות לבית דין לענוש רק אם וודאי לנו לא רק שעושה במזיד אלא שמתריס בפרהסיא כנגד התורה.

גם על פי גישה זו מובנת היטב סברת חכמי אשכנז וצרפת, הירושלמי והמנחת חינוך: דיני עונשין ניתנו בידי אדם רק כאשר האדם מכיר את בוראו ומורד בו. אדם העושה במזיד אינו בהכרח מורד אלא יתכן שעובר העבירה משום טובת הנאה או "לתיאבון" ולכן בית הדין "סומך" על הבורא ש"יטפל" בו⁹⁹. רק כאשר ההתראה הייתה ממוקדת, מהפסוק והלאו המדויקים, ובכל זאת העבריין עושה את מעשיו, בית הדין יענוש אותו.

⁹⁷ ראה הערה 88.

⁹⁸ ראה הרב יהודה יונגסטר, דין התראה, פתיחתא טו תשס"ט. כותב שם סברה מעין זו בשיטת עולא בסנהדרין מ' ע"ב, ובשיטת חכמים המחייבים התראה גם לחבר, שאע"פ שיודע ההלכה וממילא יש לנו אומדן שעושה במזיד, אך חסרה ה"כוונה למרד". אמנם הראשונים לא מסבירים דעת חכמים כך ככתוב בתורף המאמר.

⁹⁹ מעין דברי רבי חייא: "אף על פי שבטלו סנהדרין... דין ארבע מיתות לא בטלו, מי שנתחייב סקילה - או נופל מן הגג או חיה דורסתו, ומי שנתחייב שריפה - או נופל בדליקה או נחש מכישו, ומי שנתחייב הריגה - או נמסר למלכות או ליסטים באין עליו, ומי שנתחייב חנק - או טובע בנהר או מת בסרוככי". כתובות ל' ע"א-ע"ב, סוטה ח' ע"ב, סנהדרין ל"ז ע"ב.